Architecture, Design and Conservation
Danish Portal for Artistic and Scientific Research

Aarhus School of Architecture // Design School Kolding // Royal Danish Academy

Arkitektonisk kulturarv i Gellerupparken & Toveshøj

Exner, Anna Mette; Ax Berlin, Siri ; Søndergaard, Rikke ; Rosenberg Bendsen, Jannie; Martens Gudmand-Høyer, Sidse; Nielsen, Tom; Morgen, Mogens Andreassen; Ostenfeld Pedersen, Simon

Publication date:
2019

Document Version:
Også kaldet Forlagets PDF

Link to publication

Citation for pulished version (APA):
Exner, A. M., Ax Berlin, S., Søndergaard, R., Rosenberg Bendsen, J., Martens Gudmand-Høyer, S., Nielsen, T., Morgen, M. A., & Ostenfeld Pedersen, S. (2019). *Arkitektonisk kulturarv i Gellerupparken & Toveshøj: Værdisætning af socialt udsatte almene boligområder*. Arkitektskolen Aarhus.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 25. Apr. 2024

ARKITEKTSKOLEN AARHUS Designskolen Kolding Det Kongelige Akademi

VÆRDISÆTNING AF
SOCIALT UDSATTE ALMENE BOLIGOMRÅDER

ARKITEKTONISK KULTURARV I GELLERUPPARKEN & TOVESHØJ

AARHUS KOMMUNE

ARKITEKTSKOLEN AARHUS

VÆRDISÆTNING AF SOCIALT UDSATTE ALMENE BOLIGOMRÅDER

© Arkitektskolen Aarhus
Udført med støtte af Realdania

PROJEKTTEAM:

Jannie Rosenberg Bendsen
Ida Munksdal Elland
Mogens A. Morgen
Tom Nielsen
Simon Ostenfeld Pedersen
Sidse Martens Gudmand-Høyer, projektleder.

EKSTERNE KONSULENTER:

Anna Mette Exner
Medarbejdere: Siri Ax Berlin & Rikke Søndergaard

Projektet udføres af

AARHUS SCHOOL OF ARCHITECTURE

Med støtte fra

Realdania

Grafik: WALK

FORORD

Arkitektskolen Aarhus sætter med projektet *Værdisætning af socialt udsatte almene boligområder* (VAB) fokus på de arkitektoniske kulturarvsværdier i 15 store almene boligområder.

De almene boliger er hjem for omtrent 1/6 af danskerne og udgør en stor del af det byggede miljø i Danmark. Derudover har den almene boligbevægelse været en drivkraft i udviklingen af boligarkitekturen og industrialiseringen af byggeriet i Danmark. Mange af de store, almene boligområder står i dag overfor en række udfordringer af fysisk og boligsocial karakter, som skal løses for at sikre attraktive lejeboliger i fremtiden. Det gælder både de murede byggerier opført før 1960 og særligt montagebyggerierne fra 1960'erne og 1970'erne, hvoraf de fleste allerede er blevet renoveret en eller flere gange.

De almene boligbebyggelser er del af vores nationale arkitektoniske kulturarv, som der bør værnes om ved at bruge den aktivt i udviklingen af boligområderne.

I store almene boligbebyggelser med boligsociale udfordringer bliver bygningsrenoveringer og sociale helhedsplaner ofte kombineret med fysiske, strukturelle forandringer. Hermed ændrer man også bebyggelsernes arkitektur forstået bredt fra landskab til bygning. Ændringerne kan bestå af infrastrukturelle ændringer i bebyggelsen, nedrivninger af bygninger eller nybyggeri. Derudover bliver der arbejdet med skalering, opdeling og ændring af udearealer. Disse forandringer kan ændre bygningernes arkitektoniske udtryk radikalt og kan være en måde at ændre en bebyggelses image på.

Som udgangspunkt bør der tages bevidst stilling til den enkelte bebyggelses arkitektoniske kulturarvsværdier forud for større fysiske forandringer. Denne stillingtagen er særlig vigtig i de store, almene boligbebyggelser fra 1960'erne og 1970'erne, som i dag vurderes som socialt udsatte. Det skyldes, at de fysiske træk, som ofte er vigtige i et arkitektonisk kulturarvsperspektiv, kan synes at være direkte i modstrid med de ønsker, man har til disse boligområder i dag.

1960'ernes montagebyggerier er ofte anlagt ud fra en idealistisk grundtanke om den funktionsopdelte by, hvor store næsten monofunktionelle boligområder var visuelt og fysisk skærmet fra deres omgivelser samt orienteret indad, mod egne opholdsarealer. I dag ønsker man omvendt at få integreret boligområderne med de omkringliggende kvarterer i langt højere grad. Resultatet kan derfor være, at man søger at gennemføre ændringer i bebyggelserne, som til dels kan synes i modstrid med de arkitektoniske kulturarvsværdier. Det betyder ikke nødvendigvis, at vi skal bevare og restaurere i traditionel forstand. Derimod kan opmærksomheden på de særegne arkitektoniske kulturarvsværdier understøtte en bevidst stillingtagen til, hvordan der kan værnes om den enkelte bebyggelses bærende fortælling med henblik på at udvikle dens iboende kvaliteter og potentialer.

Målet er at sikre den bærende fortælling i forening med kommende forandringer af områderne, så kulturarven bliver et understøttende aktiv i udviklingen, og at boligområderne kommer til at fremstå med en styrket arkitektonisk kvalitet.

Mogens A. Morgen
Professor, Arkitekt MAA

INTRODUKTION

Arkitektskolen Aarhus har vurderet de arkitektoniske kulturarvsværdier i de 15 hårdeste ghettoer, som fremgår af regeringens *Liste over hårde ghettoområder pr. 1. december 2018*.

FORMÅL

I nærværende rapport bliver vurderingen af Gellerupparkens og Toveshøjs arkitektoniske kulturarvsværdier præsenteret, ligesom det bliver undersøgt, hvordan bebyggelsen lever op til de aktuelle idealer og ønsker, som man typisk italesætter i forbindelse med omdannelsen af store almene boligområder i dag. Formålet med vurderingen er at skabe opmærksomhed på, hvordan bebyggelsens bærende fortælling fremadrettet kan anvendes i kommende fysiske forandringer af området.

Bebyggelsens arkitektoniske kulturarvsværdier er en kvalitet, der bør arbejdes videre med i den kommende udvikling, så Gellerupparkens og Toveshøjs særegne fortælling og værdier forenes med de nutidige behov for ændringer. Målet er for det første, at nærværende vurdering bliver anvendt strategisk i den fremtidige dialog mellem boligforening, kommune, Landsbyggefonden og rådgivere for derved at bidrage til en fælles forståelse af Gellerupparkens og Toveshøjs bærende fortælling. For det andet, at de beskrevne værdier kan blive rettesnor for, hvilke forandringer der foretages, og hvordan. Ved at tage udgangspunkt i de eksisterende arkitektoniske kulturarvsværdier kan man med en renovering sikre en bebyggelse, hvor det er dens egenart, historiske ophav samt oplevelsen af genkendelighed og identitet, der er med til at definere fremtiden.

METODE

Arkitektskolen Aarhus har udviklet en ny metode, der kombinerer vurderingen af boligbebyggelsernes arkitektoniske kulturarvsværdier med, hvordan de synes at leve op til nutidige idealer for denne type boligområder. Bebyggelsens arkitektoniske kulturarvsværdier bliver vurdereret i tre kategorier, kulturhistorisk, miljømæssig og arkitektonisk værdi, der tager afsæt i de to officielt anerkendte værdisætningsmetoder indenfor kulturarv i Danmark, SAVE[1] (Survey of Architectural Values in the Environment) og VAF[2] (Vurdering af Fredningsværdier). Samtidig trækkes der på metoden til screening af kulturmiljøer SAK[3] (Screening af Kulturmiljøer), der kombinerer kulturarvsværdier med kulturmiljøernes udviklingspotentialer.

I rapporten bliver vurderingen af kulturarvsværdier holdt op mod nutidige fokuspunkter i arbejdet med omdannelse af socialt udsatte store almene boligområder. Disse fokuspunkter er formuleret med afsæt i en række evalueringer og udgivelser[4] samt nyligt gennemførte almene boligrenoveringer i Landsbyggefondens regi. I nærværende rapport bliver bebyggelserne vurderet i henhold til tre nutidige fokuspunkter: det første angår boligområdets tilpasning og sammenhæng med omgivelserne, det andet omhandler graden af funktionsblanding og det tredje vedrører variation i skala, formgivning og graden af overgange fra private til offentlige rum.

Med udgangspunkt i vurderingen af kulturarvsværdier og de nutidige fokuspunkter bliver rapporten afsluttet med en række anbefalinger, som peger på, hvad der særligt er væsentligt at have for øje i det fremtidige arbejde med udviklingen af boligområdet.

ET GRUNDLÆGGENDE SKISMA

Det har vist sig, at de idealer, som lå bag mange af de 15 bebyggelser, da de blev opført, er i modstrid med de nutidige idealer, som er knyttet til store, almene boligområder. Det er særligt de fysiske træk, som er af stor kulturhistorisk værdi, der viser sig at stå i kontrast til, hvad man i dag værdsætter arkitektonisk og miljømæssigt. Der ligger derfor en fremtidig opgave i at tænke de arkitektoniske kulturarvsværdier sammen med nutidige ønsker, og det på en måde, hvor umiddelbart modstridende dagsordner understøtter hinanden bedst muligt. I denne proces er det vigtigt at undersøge, hvilke værdier, der er vigtige at bevare i et længere fremtidigt tidsperspektiv.

Beskrivelserne er udtryk for en arkitektfaglig vurdering, der med fordel kan indgå i det videre dialog- og udviklingsforløb. Vurderingerne er baseret på eksisterende beskrivelser og udvendige besigtigelser af bebyggelserne. Vurderingerne er ikke udtryk for et facit, men skal ses som en anbefaling til, hvordan bebyggelsernes iboende egenskaber, kvaliteter og arkitektoniske kulturarvsværdier kan blive styrket fremadrettet. Vurderingerne bør indgå i den efterfølgende proces med boligforeninger, boligorganisationer, kommuner og rådgivere i udviklingen af områderne.

INDHOLD

Rapporten består af en kortlægning, en vurdering og en konklusion med anbefalinger.

BÆRENDE FORTÆLLING

Her opsummeres den samlede vurdering af bebyggelsens bærende fortælling sammen med en kort oplistning af de fysiske træk, som er vigtigst for, at denne fortælling kan aflæses i bebyggelsen.

KORTLÆGNING

Kortlægningen er en beskrivelse af boligbebyggelsen, som den ser ud i dag. Beskrivelsen er baseret på besigtigelser af bebyggelsernes ydre, og de fysiske træk som er væsentlige for vurderingen:

By og landskab
Her beskrives bebyggelsens placering i landskabet og bystrukturer samt overgangen fra bebyggelsen til de nærliggende omgivelser.

Bebyggelsesplan – bygninger og udearealer
Her beskrives bebyggelsesplanen, den landskabelige karakter, formgivningen af bygninger og udearealer samt den interne infrastruktur.

Originalitet
Her beskrives bebyggelsens renoveringshistorie samt hvilke træk, der stammer fra da bebyggelsen blev opført, og hvilke der er senere ændringer.

VURDERING

Værdisætningen er baseret på eksisterende fysiske forhold og er vurderet i tre værdikategorier. Vurderingen i hver enkelt kategori rangeres fra 1 til 5, hvor 1 er den laveste værdi og 5 den højeste. Der er ikke foretaget indvendige besigtigelser, og vurderingen af bebyggelserne forholder sig kun til det udvendige.

Kulturhistorisk værdi

Tilskrives fysiske forhold, som viser noget om tidligere funktion, brug, idealer, byggeskikke og opførelsestidspunktet, men værdien tilskrives også ændringer over tid, som viser en udviklingshistorie.

Miljømæssig værdi

Den miljømæssige vurdering har fokus på forholdet mellem bebyggelsen og den omgivende by, mellem bygninger og udearealer, bebyggelsesplanens rumlige organisering og den landskabelige bearbejdning samt variationer i skala og brug i uderum. Der arbejdes med overordnede vurderinger, og der bliver ikke gået i detaljer omkring typer af beplantning, belægninger og lignende.

Arkitektonisk værdi

Tilskrives rumlige kvaliteter ved bebyggelsen som helhed, og ved de enkelte bygningernes udformning og materialitet som f.eks. karakteristisk formgivning, proportionering, konstruktioner, skala, kompositioner, materialer, håndværk, lysforhold, atmosfære, funktionelle sammenhænge, detaljer samt sammenhænge og hierarkier.

NUTIDIGE FOKUSPUNKTER

Her beskrives, hvordan bebyggelsens arkitektoniske kulturarvsværdier og den bærende fortælling står i forhold til tre nutidige fokuspunkter, der samlet repræsenterer en række ønsker, som typisk fremføres nu om dage i forbindelse med strukturelle forandringer af store socialt udsatte almene boligområder. Registreringen i hvert enkelt fokuspunkt er rangeret fra 1 til 5, alt efter i hvor høj grad bebyggelsen synes at kunne leve op til fokuspunktet, hvor 1 er den laveste værdi og 5 den højeste.

Bymæssig integration

I hvor høj grad hænger bebyggelsen sammen med de omgivende områder visuelt, fysisk og funktionelt. Findes der tilbud, som kan tiltrække udefrakommende, eller infrastruktur som naturligt leder udefrakommende gennem eller ind i bebyggelsen.

Funktionsblanding

Er der en variation af tilbud i bebyggelsen udover boliger f.eks. skoler, erhverv, detailhandel, café og lignende? Er der en variation i boligtyper i forhold til ejerformer og i forhold til de forskellige almene boligtyper: ældre-, ungdoms- og familieboliger?

Arkitektonisk variation

Adskiller bebyggelsen sig væsentligt fra sine omgivelser arkitektonisk og skalamæssigt? Er der en variation i bebyggelsesplan, bygningsformer, formgivning og materialitet internt i bebyggelsen? Er der en variation i udearealernes opdeling i private, semi-private, halv-offentlige og offentlige områder?

ANBEFALINGER

Her anbefales, hvilke fysiske træk man bør være særlig opmærksom på ved kommende fysiske og strukturelle forandringer i bebyggelsen. Anbefalingerne er formuleret med afsæt i hvilke træk, der er væsentlige at fastholde for, at bebyggelsens bærende fortælling kan komme med ind i fremtiden, samt ud fra en forventning om, at man i bebyggelsen ønsker at øge graden af bymæssig integration, funktionsblanding og arkitektonisk variation.

EKSEMPEL PÅ VURDERINGS-DIAGRAM

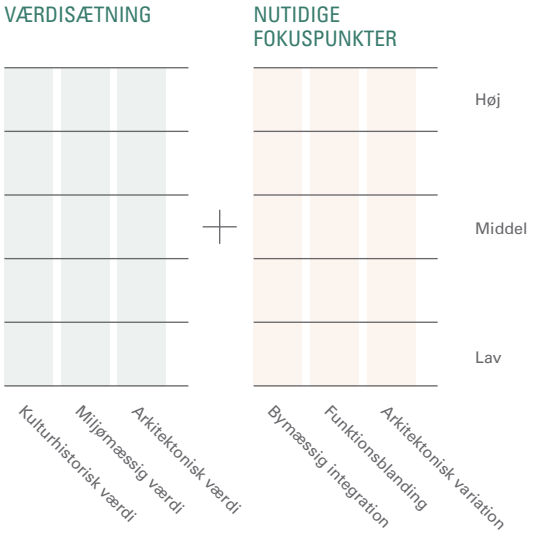

REFERENCER:

1 Kulturarvsstyrelsen. *SAVE- Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi.* Kulturarvsstyrelsen, 2011.

2 Kulturarvsstyrelsen. "VEJLEDNING. Vurdering af Fredningsværdier." Kulturarvsstyrelsen, 2012.

3 Morgen, M. A. & Pedersen, S. O (red.). *Screening af kulturmiljøer: Metodevejledning.* Arkitektskolen Aarhus, 2018.

4 Bech-Danielsen, C. & Mechlenborg, M. *Renovering af almene boligområder: Evaluering af fysiske indsatser i perioden 2014-2016.* SBi 2017:11. Statens Byggeforskningsinstitut, 2017.

- Bech-Danielsen, C & Stender, M. *Fra ghetto til blandet by : danske og internationale erfaringer med omdannelse af udsatte boligområder.* Gad, 2017.

- Bjørn, N. (red.). *Arkitektur der forandrer: fra ghetto til velfungerende byområde.* Gad, 2008.

GELLERUPPARKEN & TOVESHØJ AARHUS KOMMUNE

Kommune:	Aarhus Kommune
Boligselskab:	Brabrand Boligforening
Arkitekt:	Arkitekt Knud Blach Petersen og Mogens Harbo
Opført:	1968-72
Renoveret:	Igangværende.
Antal boliger og boligtyper:	2.256 boligtyper heraf 2.192 familieboliger og 64 ungdomsboliger.
Øvrige funktioner:	Bazar, indkøbsmuligheder, skole, svømmehal, daginstitutioner, erhverv, iværksætteri, kommunale arbejdspladser, diverse foreninger samt en række sports- og klubtilbud.
Antal beboere:	5084

Kilde: *De 16 "hårdeste" ghettoområder. Dokumentation af de konkrete virkninger af parallelsamfundspakken.* BL Danmarks Almene Boliger, 2018.

DEN BÆRENDE FORTÆLLING

Gellerupparken og Toveshøj blev anlagt som del af Gellerupplanen, et boligområde opført på bar mark udenfor Aarhus. Som en af de største almene montageboligbebyggelser i landet bærer Gellerup på en vigtig bygningskulturel fortælling. Bebyggelsen er et vigtigt eksempel på de store almene montagebyggerier, der blev opført i løbet af 1960'erne og 1970'erne udenfor de større byer. Gellerupplanen var visionært udtænkt, inspireret af den internationale modernisme og den franske arkitekt Le Corbusier, som en bydel, der skulle forstås som en del af en funktionsopdelt by, og som tilbød det gode bolig- og fritidsliv til alle aldre. Det var planen, at bydelen skulle vokse sig mere end dobbelt så stor, men den blev ikke fuldført, og i løbet af 1970'erne spirede en udvikling frem præget af sociale problemer. Bydelen afspejler således en dramatisk historie om en storslået bydels opståen og senere en problematisk udvikling, efterfulgt af 10 års renoveringer og ændringer.

"BYDELEN AFSPEJLER SÅLEDES EN DRAMATISK HISTORIE OM EN STORSLÅET BYDELS OPSTÅEN OG SENERE EN PROBLEMATISK UDVIKLING, EFTERFULGT AF 10 ÅRS RENOVERINGER OG ÆNDRINGER"

Gellerupparken og Toveshøj vidner dog fortsat om 1960'ernes velfærdsvisioner og begejstring for industrialisering, da de fleste blokke stadig står med den oprindelige rå og repeterende betonstruktur synlig.

Gellerupparken og Toveshøj er ligeledes et godt eksempel på, hvordan radikale fysiske og infrastrukturelle forandringer er blevet tænkt og iværksat for at omdanne området fra udsat boligområde til attraktiv bydel. Dette kommer til udtryk i de forandringer der er sket efter Helhedsplanen, som blev vedtaget i 2007. I modsætning til planen fra 1960'erne skal bydelen nu udvikle sig over en længere årrække, lige som den historiske by, og dermed med tiden blive mere fortættet og mangfoldig.

SÆRLIG VIGTIGT FOR DEN BÆRENDE FORTÆLLING:

- Bebyggelsesplanens rationelle disponering af ensartede boligblokke placeret i nord-sydgående retning med høje parallelforskudte blokke på række som pejlemærker i periferien og med lavere blokke i grupper omkring haverum inde i bebyggelsen.
- Bygningernes sammenhængende arkitektoniske udtryk med betonelementernes modulære kompositioner, som både afspejler det industrialiserede montagebyggeri og lighedsidealerne bag bebyggelsen.
- Terrænbearbejdningen, herunder den oprindelige terrænbearbejdning med plateauer, som falder mod syd og adskiller gående og kørende trafik, samt det nye rekreative parkområde, der flyder organisk igennem bebyggelsen.
- Bebyggelsens oprindelige blanding af tilbud og typologier i form af indkøbscenter, kirke, fælleshuse, bibliotek, hotel, teater, plejeboliger, idrætshal, skole, institutioner, kollegier mv., som arkitektonisk adskiller sig fra boligblokkene.

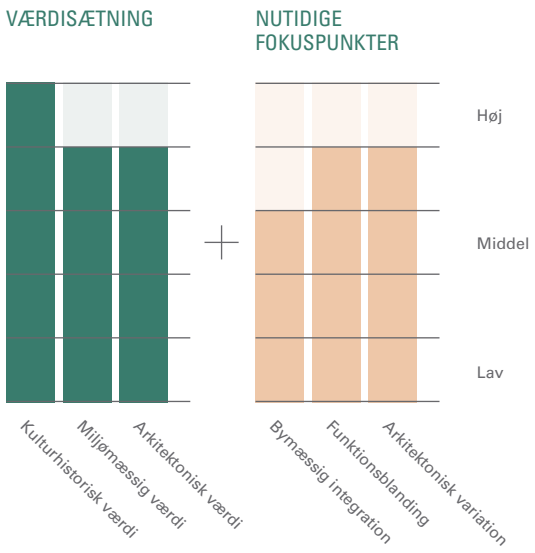

KORTLÆGNING

BY OG LANDSKAB

Gellerupparken og Toveshøj ligger vest for Aarhus i den østlige del af forstaden Brabrand, der er kendetegnet ved et bakket terræn, som falder mod syd, mod Brabrand sø. Områdets bebyggelse var sammen med de omkringliggende områder en del af udbygningen af Aarhus i 1960'erne og 1970'erne.

Gellerupparken og Toveshøj er placeret vest for Aarhus centrum i forstaden Brabrand i et højtliggende terræn med god udsigt til Aarhus, Brabrand sø og landskabet. Både bebyggelsens skala og placering afspejler, at den er opført som en del af udbygningen af byen i 1960'erne og 1970'erne.

Gellerupparken set mod syd fra bakkerne ved Edwin Rahrs Vej. Faldet i terrænnet ned mod Silkeborgvej afspejles i blokkenes højde og forskydning.

Området grænser mod nord op til Tovshøjskolen og naturområdet Hasle Bakker. Mod øst ligger et friareal, som påtænkes bebygget samt Åby Ringvej i en bred bue med en større villabebyggelse på modsatte side. Mod syd grænser Gellerup op til en mindre villabebyggelse og Silkeborgvej, der er en direkte indfaldsvej til Aarhus' bymidte. Mod vest støder bebyggelsen op til andre boligområder med blandede boligtyper, herunder almene boliger, og længere mod vest følger Brabrand bakkers villaområder. Mod nordvest ligger et stort erhvervsområde.

Ankomsten til bebyggelsen fra Silkeborgvej med indkøbscenter og tidligere Kulturcenter til venstre, og boligblokke til højre. I midten kan det nybyggede Blixen anes.

Boligområderne Gellerupparken og Toveshøj gennemskæres af stier og veje. I Gellerupparken og Toveshøj er der gode visuelle forbindelser mellem bebyggelsen og omgivelserne. Særligt mod øst, hvor boligblokkene langs Gudrunsvej kan ses på lang afstand, men også de lavere blokke har god udsigt. Omkring Toveshøj er der fine kig ind imellem halvstore træer. På nogle strækninger lukker beplantningen af for indsyn. Mod vest fremstår bebyggelsen med en klar afgrænsning i form af en beplantning, og lave støjvolde ud mod Sigridsvej og Hejredalsvej, som kan bearbejdes med flere fysiske og visuelle åbninger.

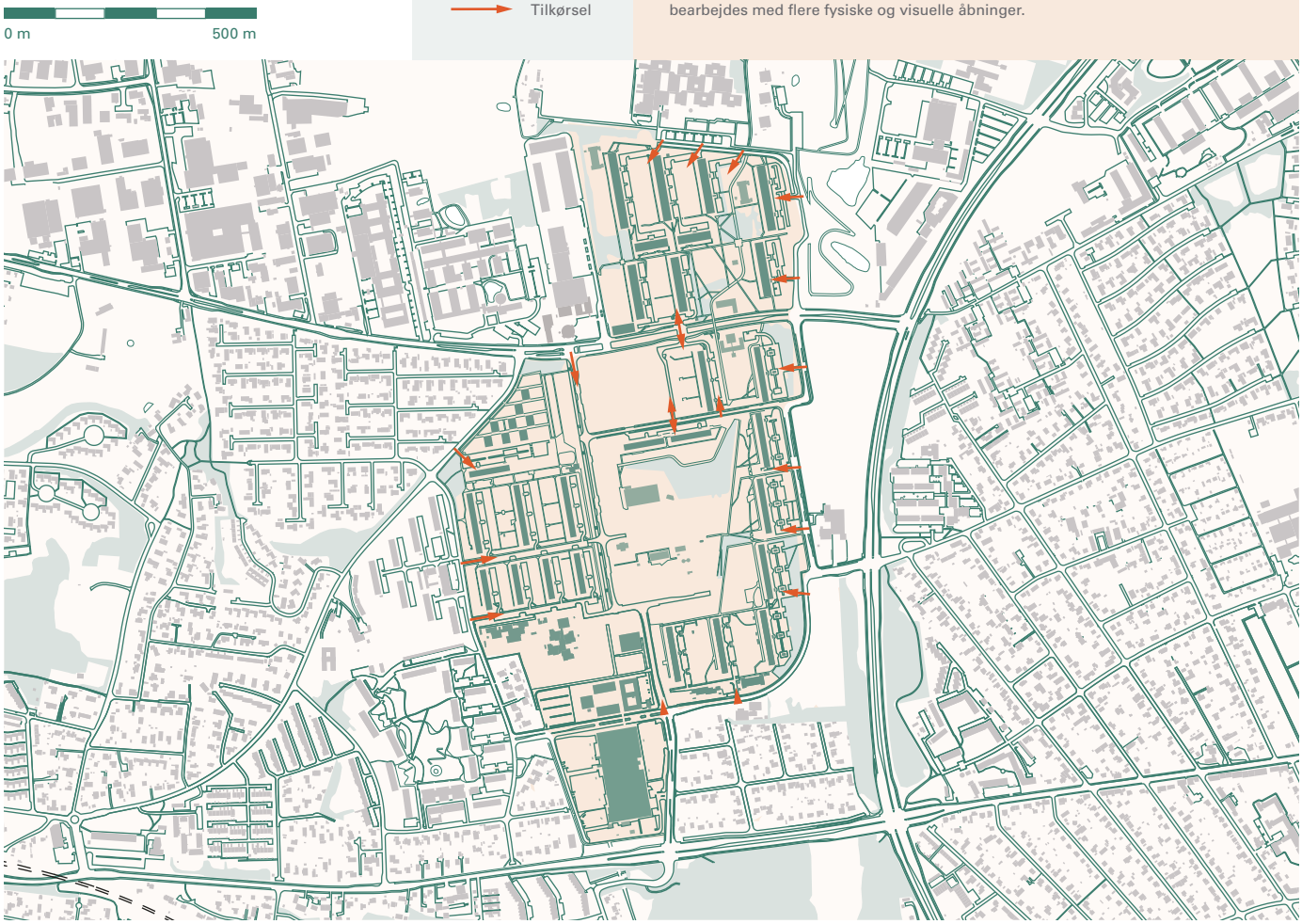

BEBYGGELSESPLAN
– BYGNINGER OG UDEAREALER

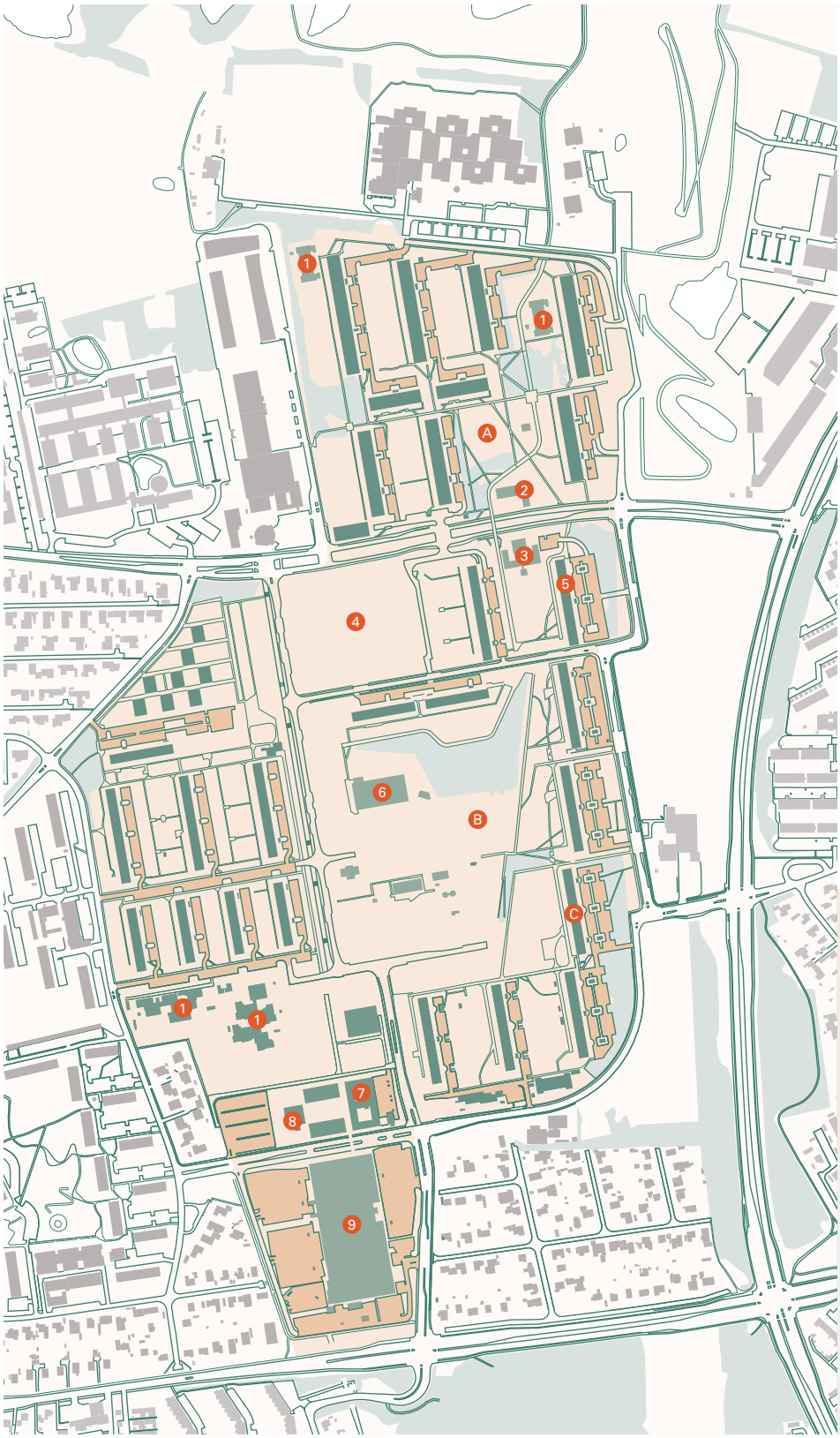

0 m 200 m

For at binde bebyggelsen bedre sammen med omgivelserne, og for at skabe bedre intern forbindelse, er der i Gellerupparken etableret nye veje med blandede trafikformer. Det ses især med den nye bygade Karen Blixens Boulevard. Parkeringsarealerne er anlagt langs boligblokkenes indgangsside, med en klar opdeling mellem biltrafik og fodgængere.

1 Dagtilbud
2 Beboerhus
3 Fælleshus
4 Kontor
5 Museum
6 Svømmehal
7 Bibliotek
8 Kirke
9 Indkøbscenter

A Toveshøj
B Gellerupparken
C Blok B4
Boligområde
Parkering

Bebyggelsen består af ensartede blokke samt en række blandede bygningstyper fordelt rundt i området. De almene boliger, Gellerupparken og Toveshøj, er udlagt som parallelforskudte primært øst/vest-orienterede boligblokke i varierede længder, med Toveshøj længst mod nord og Gellerupparkens otteetagers blokke på række mod vest. Den samlede bebyggelse i Gellerupparken og Toveshøj består af 20 blokke med fire etager, og syv blokke med otte etager.

Boligblokkene er opført i standardiserede betonelementer. Blokkene tegner sig tydeligt med flade tage, lukkede gavle og et åbent gennemgående grid af betonelementernes skarpe vandrette og lodrette kanter, som på begge sider skærer facaden op i altaner i to bredder og dybder. Gavlene, med undtagelse af blok B4, er beklædt med farvede metalplader. De oprindelige vinduer med sorte rammer i træ er bevaret, og står i kontrast til de lysegrå malede betonelementer. Altanbrystningerne i Gellerupparken er i perforeret stål med små kvadrater på rækker. I Toveshøj fremstår facaderne mod syd og vest med nyere beklædte facader med glasinddækkede altaner.

Med undtagelse af den nyrenoverede blok B4 er der adgang til stueetagens indgange via et løftet fodgængerdæk, der strækker sig i hele facadens længde. Under fodgængerdækket er der parkeringspladser og adgang til høj kælder.

Gennem området fra nord mod syd løber et stort rekreativt parkområde. Landskabet terrasserer ned med flade niveauer mod syd, hvor et butikscenter og det tidligere Kultur- og Aktivitetscenter afslutter bebyggelsen. Der er gang- og cykelstier på tværs af bebyggelsen, samt grønne områder mellem blokkene, nyttehaver og lege- og opholdsområder.

Indgangsfacade mod øst med sænket parkeringsniveau og indgangsniveau fra gangbroen. Terrænbearbejdningen optager terrænfaldet i blokkens nord/sydgående længderetning.

Altanfacade mod vest mod det højtliggende grønne område mellem blokkene. Altanernes dybder og bredder findes i to varianter.

Altanfacaderne på Toveshøj er inddækket med glasfacader i aluminium, der fjerner dybden og strukturen i facaden.

Gellerupparken (tv.) og Toveshøj (th.) består af nord/sydgående blokke i forskellige højder.

De grønne områder i bebyggelsen er ved at blive renoveret. Mange af de ældre træer bevares.

ORIGINALITET

Der er igangsat store fysiske forandringer i Gellerup med ny infrastruktur, omlægning af friarealer, og opførelse af store bebyggelser med blandede funktioner og forskelligartede arkitektonisk udtryk. Med mantraet 'Fra udsat boligområde til attraktiv bydel' har Brabrand Boligforening og Aarhus Kommune i nært samarbejde påbegyndt en enorm forandringsproces.

Boligblokkene i Gellerupparken og Toveshøj er på nogle områder blevet væsentligt ændret siden opførelsen. I forbindelse med den igangværende helhedsplan er fem boligblokke revet ned, og der er igangsat et renoveringsprojekt af tre boligblokke. Blok B4 står nyrenoveret med en portgennembrydning i seks etager, og nederst, hvor den tidligere underetage lå, er gangbroen fjernet. Der er i stedet kommet nye dobbelthøje indgangspartier og lejligheder i to etager med direkte indgang fra parkeringspladsen. Gavlene er efterisolerede og beklædt med betonelementer efter samme system som de oprindelige gavle. De nye vinduesrammer i aluminium er gulbrune. Toveshøj blev renoveret i 1994-96 med beklædning på gavlene og inddækning af altaner på havefacaderne, der skjuler de oprindelige konstruktioner, og med nye altanbrystninger mod indgangsfacaden.

Der er stadig bibeholdt væsentlige fysiske træk fra Gellerupplanens oprindelse, og disse omfatter bl.a. selve placeringen af boligblokkene og fællesanlæggene med butikscenter, kultur- og aktivitetscenter og kirke mod syd. Hertil kommer svømmehallen og resterne af et kollegie, som imidlertid skal rives ned.

Hovedparten af blokkene fremstår med pladebeklædte gavle, originale sorte vinduesrammer i træ og nyere altanbrystninger. I størstedelen af nærarealerne mellem blokkene er terrænbearbejdningen bevaret.

Toveshøj – altansiden.
Kilde: Skræppebladet. Fotograf ukendt. Billedet opbevares i Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv.

VURDERING

KULTURHISTORISK VÆRDI

By og landskab

Gellerupparken og Tovehøjs kulturhistoriske værdi knytter sig til bebyggelsens placering vest for Aarhus' gamle bykerne, der sammen med den store skala fortæller om det store byggeboom med nye boligområder omkring Aarhus i løbet af 1960'erne og 1970'erne. Bebyggelsens store størrelse afspejler desuden, at det her ikke var individet, men derimod fællesskabet, som var bygherre. Gellerupparken og Toveshøj blev opført som en selvstændig enhed med alle bymæssige funktioner, og vidner således om de visionære tanker, der lå bag den moderne by, hvor man skulle kunne leve hele sit liv.

Gellerupparkens fem store blokke i otte etager, der vender ud mod Åby Ringvej og ind mod Aarhus' centrum.

Bebyggelsesplan

Der er også kulturhistorisk værdi knyttet til den stringente og stramme bebyggelsesplan, der vidner om 1960'erne og 1970'ernes almene montagebyggeri opført efter vedtagelsen af montagecirkulæret i 1960, som blev vedtaget af regeringens økonomiudvalg. Cirkulæret fik afgørende indflydelse på dansk boligbyggeri, og omhandlede en effektivisering af byggeprocessen uden sidestykke i historien. Seriefremstilling, præfabrikation og rationaliserede arbejdsgange var midlerne til at skabe et stort antal boliger på kort tid og samtidig etablere et velfungerende produktionsapparat.

Facaden som et modulært system med et grid i beton udfyldt af store glaspartier og altaner i to varianter.

Som resultat af cirkulæret blev det i første omgang besluttet at opføre fire store planer: Ballerupplanen, Sydjyllandsplanen, Gladsaxeplanen og så Albertslundplanen, som var det eneste lave byggeri. Efterfølgende blev der i løbet af 1960'erne og 1970'erne opført mange tusind lejligheder i bebyggelser af industrialiserede betonelementer. Bebyggelserne har i eftertiden fået tilnavnet kransporsbebyggelser, og disse var således ikke kun resultatet af en arkitektfagligbearbejdning, men snarere af udviklingen inden for det nye industrialiserede byggeri – og af et politisk ønske om at afhjælpe boligmanglen, som havde været et problem siden efterkrigsårene.

Renovering af blok B4, hvor fodgængerdækket er fjernet og bygningen trukket ned til terræn, men hvor der stadig arbejdes aktivt med bearbejdningen af terrænnet og afskærmning af gående og kørende trafik.

Kransporsplanerne bestod af stokke i forskellig længde udlagt i en oftest retvinklet komposition, anlagt efter hensyn til produktion, opførelse og montering af elementer snarere end til terræn- og omgivelsestilpassede. I Gellerupparken og Toveshøj kan kransporet aflæses af blokkenes parallelle og retvinklede placeringer.

Derudover er der kulturhistorisk værdi knyttet til det tidstypiske arkitektoniske formsprog, som i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne ligeledes blev underordnet den industrielle produkti-

on og nye konstruktionsmåder. Her var det arkitektoniske udtryk begrænset til facaderne og ofte karakteriseret ved lukkede flader på indgangssiden og åbne flader på altansiden. Karakteristisk for tidens bygningskroppe er de enkle og klare former, hvilket ses tydeligt i de ens boligblokke i Gelleruparken og Toveshøj.

Datidens bebyggelsesplaner bar præg af den stigende bilisme, og for at øge trygheden i bebyggelserne opstod ønsket om adskillelse af den gående og kørende trafik. I Gellerup blev området anlagt med blinde køreveje, som mellem blokkene førte til lavtliggende parkeringsarealer, adskilt fra højereliggende grønne opholdsarealer. Således blev det store indre grønne område et trafikløst lukket landskab.

Der er ligeledes kulturhistorisk værdi relateret til de radikale forandringer i infrastrukturen med gennemkørende vejforbindelser, nedrivninger, nye store bebyggelser omkring Karen Blixens Boulevard og en total omlægning af det indre grønne område, der er gennemført siden vedtagelsen af en helhedsplan i 2007. Der introduceres typologier som 'boulevarden' og 'byparken' fra den før-modernistiske metropol. Den tydelige adskillelse mellem gående og kørende ses dog stadig omkring blokkene, hvor fodgængerdæk med adgangsforhold til boligerne og de nedsænkede parkeringsarealer sikrer klart definerede udeområder til børneleg og ophold.

Gellerupparken og Toveshøjs kulturhistoriske værdi vurderes samlet set til at være høj.

Udover boligblokke består Gellerup af en del andre bygninger tilbage fra opførslen af Gellerupplanen. Her Fredspladsen set mod Kollektivhuset, med kirken i ryggen.

Facaderne består af ganske få elementer. Etagedæk og lejlighedsskel i beton, facadeelementer i træ og glas samt værn i stål og glas. Bræddeforskallingens aftryk giver liv til elementernes overflade.

VÆRD AT BEVARE:

- Den overordnede bebyggelsesplan med opdeling af gående og kørende trafik, boligblokkenes placering, varierende skala og nære friarealer, de øvrige bygningstyper samt de store fælles friarealer centralt i bebyggelsen.
- Arkitekturens rationelle facadekompositioner med synlige betonelementer, lukkede gavle og altanfacadernes åbne struktur, som afspejler det industrialiserede montagebyggeri.
- Den nye bypark, vejstruktur og bebyggelse, samt renovering af blok B4, som afspejler et efterfølgende reflekteret opgør med 1960'ernes tankesæt.

MILJØMÆSSIG VÆRDI

By og landskab

Den overordnede miljømæssige værdi i Gellerup er knyttet til den højtliggende placering med udsigt til ådalen, Brabrand sø og byen. Der er miljømæssige værdier knyttet til, at boligblokkene langs Gudrunsvej tydeligt ses fra Ringvejen, og ligger som høje slanke klodser på række og forskydes i højden i takt med terrænets fald. Hertil kommer indkøbscenteret for foden af Gellerupparken ud mod Silkeborgvej, som skaber en forbindelse mellem bebyggelsen og omgivelserne.

Bebyggelsesplan

Der er miljømæssig værdi relateret til den nye boulevard, der skaber god forbindelse igennem området fra nord til syd, og til det nye store parkområde, som står i kontrast til blokkenes skala og repeterende arkitektur. Der er miljømæssig værdi knyttet til kombinationen af stier, fodgængerdæk og terrænbearbejdning omkring blokkene, som angiver et klart hierarki i trafiktyper og arealerne, der enten er programmeret til parkering eller rekreativt ophold. Endelig er der miljømæssig værdi relateret til de bevarede ældre træer.

Samlet set vurderes Gellerupparken og Toveshøjs miljømæssige værdi at være middel til høj.

VÆRD AT BEVARE:

- Placeringen af boligblokke og bygninger til andre funktioner samt terrænforskelle, som angiver et hierarki i friarealer og infrastruktur.
- Organiseringen af parallelle og retvinklede blokke i et højtliggende terræn, som falder ned mod ådalen.
- Det rekretive areal Byparken.
- Brugen af terrænbearbejdning til at sikre attraktive lege og opholdsområder.
- Den bymæssige sammenhæng fra Silkeborgvej med City Vest, som kobler sig på den nye bygade Karen Blixen Boulevard, og afsluttes ved Edwin Rahrsvej og Bazar vest.

Det store grønne fællesområde med nyanlagt park, hvor mange af de gamle træer er bevaret.

Kig fra den nyanlagte Karen Blixens Boulevard ned mod indkøbscenteret City Vest og Fredspladsen.

Parkering i terræn, med indgangsniveau hævet en etage op på en gangbro til venstre og fælles udeareal mellem blokkene hævet en etage op til højre, her med skrænten i bearbejdet udgave fra 2019.

Det hævede fælles udeareal mellem blokkene, med lys, luft og masser af plads.

ARKITEKTONISK VÆRDI

By og landskab

Gellerups arkitektoniske værdi er overordnet knyttet til den samlede bebyggelse, der fremstår som en komposition i helhed og balance med en klar opdeling og organisering både i forhold til omgivelserne og internt i bebyggelsen. Med undtagelse af kirken fremstår al oprindelig bebyggelse i beton, i varierende form- og konstruktionsprincipper, som passer til den enkelte bygnings funktion. Den gennemgående arkitektoniske styrke ligger i det nøgterne konstruktive system, hvor bygningerne er sammensat af få elementer; dækelement, facadeelement og glasfacadeparti.

Bebyggelsesplan

Den arkitektoniske værdi er ligeledes knyttet til boligblokkene, som fremstår klart og funktionelt med ens lejligheder stablet ovenpå hinanden. Materialeholdningen er enkel med betonelementer med bræddeforskalling og enkle samlingsdetaljer, glas og stål. Betonkanterne står skarpt frem i facaden og markerer altanernes grid, mens altanernes glasfacader og stålbrystninger er trukket tilbage. Lejlighederne er gennemgående og åbner sig med glaspartier og altaner både på indgangs- og på havefacaden.

På den renoverede blok B4 står altanfacadernes åbne reliefstruktur i kontrast til den lukkede gavl med betonelementerne i forbandt. Altanstrukturens overkant og sider indrammer altanfacaden og er trukket en anelse ind, så gavlens kontur tegner sig slankt og elegant.

Gellerupparken og Toveshøj vurderes samlet set at have middel til høj arkitektonisk værdi.

VÆRD AT BEVARE:

- Det arkitektoniske koncept i den oprindelige bebyggelsesplan, hvor de enkelte bygninger er dele af en helhed, og hvor arkitekturens udtryk er baseret på et enkelt og aflæseligt byggesystem med synlige betonelementer, stoflig materialitet og elegante detaljer. Enhederne danner rammer for gode boliger og fællesskaber i den lille skala, og giver bygningerne karakterfuldt udtryk i den store skala.
- Boligblokkenes stramme arkitektoniske udtryk med den åbne struktur af indeliggende altanlukninger og synlige betonelementers spinkle betonkanter på både indgangsfacade og havefacade, samt elementernes elegante rytmiske komposition på gavlene som det ses på B4.

De forskudte otteetagers blokke, der følger terrænet. Man ser kontrasten mellem de åbne facader og de lukkede gavle.

Den synlige betonkonstruktion med tilbagetrukkede facadepartier, skaber en let og spinkel facade med dybde, hvor lys og skygge er med til at tegne facaderne.

Gavlens rytmiske komposition, der hænger sammen med etagedækkene, og markerer overgangen mellem den lukkede gavl og de åbne langsider.

En enkel samlingsdetalje med stoflig kontrast mellem rå bræddeforskallet beton og præcist forarbejdet stål.

NUTIDIGE FOKUSPUNKTER

Gellerupplanen er et eksempel på de store almene montagebebyggelser fra slutningen af 1960'erne og starten af 70'erne. Bebyggelsens bærende fortælling er udtryk for idealer, man ikke efterstræber i dag. Hvor man ved opførelsen typisk ønskede monofunktionelle og visuelt og fysisk afskærmede boligområder, trafikseparering og et arkitektonisk udtryk der afspejlede lighedsprincipper, ønskes der i dag typisk en højere grad af bymæssig integration, funktionsblanding og arkitektonisk variation. Dette skal gerne ske gennem fysiske og visuelle forbindelser mellem boligområdet og de nære omgivelser samt ved placering af andre funktioner end familieboliger i bebyggelserne. Der er derfor ofte større opmærksomhed på at etablere forskellige typer boliger i områderne f.eks. almene ældre- og ungdomsboliger samt andre ejerformer. Derudover efterspørges der ofte i dag andre funktioner udover boliger f.eks. butikker, erhverv eller kulturinstitutioner, som kan trække andre ind i boligbebyggelsen. Ligeledes efterspørges der ofte en større variation af tilbud i udearealerne, nedbrydning af skala og større bearbejdning af privat, semi-privat, semi-offentlig og offentlige områder.

Den nye helhedsplan for Gellerup afspejler, at man er i gang med at imødekomme disse ønsker, f.eks. ved de igangværende ændringer af friarealer og infrastruktur, nedrivning af blokke, opførelse af nye byggerier med forskellige funktioner samt gennem renoveringer som den seneste på blok B4.

Bebyggelsen har bevaret væsentlige arkitektoniske træk fra det oprindelige byggeri, og der er således stadig mange arkitektoniske kulturarvsværdier, som vidner om de idealer og tanker, der lå bag den oprindelige bebyggelse.

FYSISKE TRÆK AF VIGTIGHED FOR NUTIDIGE FOKUSPUNKTER:

BYMÆSSIG INTEGRATION

- Gellerup fremstår som et selvstændigt og meget stort område i forhold til den omkringliggende by. På den ene side er bydelen skarpt afskåret af Ydre Ringvej og Silkeborgvej, på den anden side ligger den meget markeret med indkørslen fra Silkeborg ved City Vest.
- Der er kommet flere attraktioner i området for udefrakommende, og der er gode offentlige trafikforbindelser.
- Der er etableret en ny fysisk åbning i blok B4 mod øst. Porten kan ses fra lang afstand og sender et tydeligt signal om, at man ønsker, at Gellerup skal fremstå mere åben i forhold til sine omgivelser.

Graden af bymæssig integration vurderes samlet at være middel.

FUNKTIONSBLANDING

- Udover de mange almene boliger i bebyggelsen er der en række faciliteter med tilbud og aktiviteter, som henvender sig både til lokale og udefrakommende, herunder butikker, cafeer, bibliotek, lokalarkiv, kirke, svømmehal, idrætsfaciliteter, fodboldbane, kommunal forvaltning samt en række iværksætterier, småerhverv mm.
- Faciliteter, som primært henvender sig til beboerne i nærområdet, er daginstitution, beboerhus, foreningshus mm.

Graden af funktionsblanding vurderes samlet at være middel til høj.

ARKITEKTONISK VARIATION

- Gellerup rummer foruden den oprindelige bebyggelse, en stadig større variation af forskelligartede nye bygninger med andre funktioner og arkitektonisk udtryk.
- Det er et varieret terrænforløb med lege- og opholdsmuligheder, snoede stiforløb mv. i det grønne parkområde midt i bebyggelsen.

Graden af arkitektonisk variation i Gellerupparken og Toveshøj vurderes samlet at være middel til høj.

ANBEFALINGER

Tanken bag nedenstående anbefalinger er at sikre Gellerups bærende fortælling i forening med kommende forandringer, så den arkitektoniske kulturarv kan blive et aktiv i udviklingen. Anbefalingerne er formuleret med udgangspunkt i, at man typisk ønsker at højne de store almene boligområders evne til at leve op til de tre nutidige fokuspunkter: bymæssig integration, funktionsblanding og arkitektonisk variation gennem fysiske og strukturelle forandringer af den eksisterende bebyggelse. Anbefalingerne peger på hvilke fysiske træk, der med fordel både kan arbejdes videre med og værnes om i forbindelse med, at man skaber forandringer ud fra målsætninger og idealer, som kan synes i direkte modsætning til de tanker, som lå bag de store almene betonelementbebyggelser fra 1960'erne og 1970'erne som Gellerup. Anbefalingerne bør fungere som et afsæt i den videre dialog om udviklingen af bebyggelsen mellem boligselskab, afdelingsbestyrelse, beboere, rådgivere og kommune.

Den bærende fortælling og de fysiske kendetegn, som afspejler de oprindelige tanker og idealer bag bebyggelsen, er velbevaret i Gellerup, da der kun er foretaget relativt få renoveringer af boligblokkene, og generelt fremstår de med de oprindelige betonelementer i facaden. Dog er flere boligblokke og andre bygninger fra den oprindelige plan i dag revet ned, og facaderne i Toveshøj er blevet beklædt. Det anbefales, at man er opmærksom på:

- At nybyggeri og fysiske forandringer i området ses som nye lag, der lægges ned over den oprindelige plan og fortæller en udviklingshistorie, så forbindelsen til fortiden holdes levende.
- At de eksisterende blokke i udstrakt grad bevares i en form, så udfordringer løses i overensstemmelse med de arkitektoniske værdier. Her er renoveringen som foretaget på blok B4 et godt eksempel.
- At det indarbejdes i fortætningsstrategien, at så meget som muligt af Gellerupplanens oprindelige bygningsstruktur bevares, så området kan udvikle sig som en levende by med identitet, og en rig og aflæselig historie.
- At der værnes om betonstrukturen, der rummer stort potentiale både til renovering og til transformation.

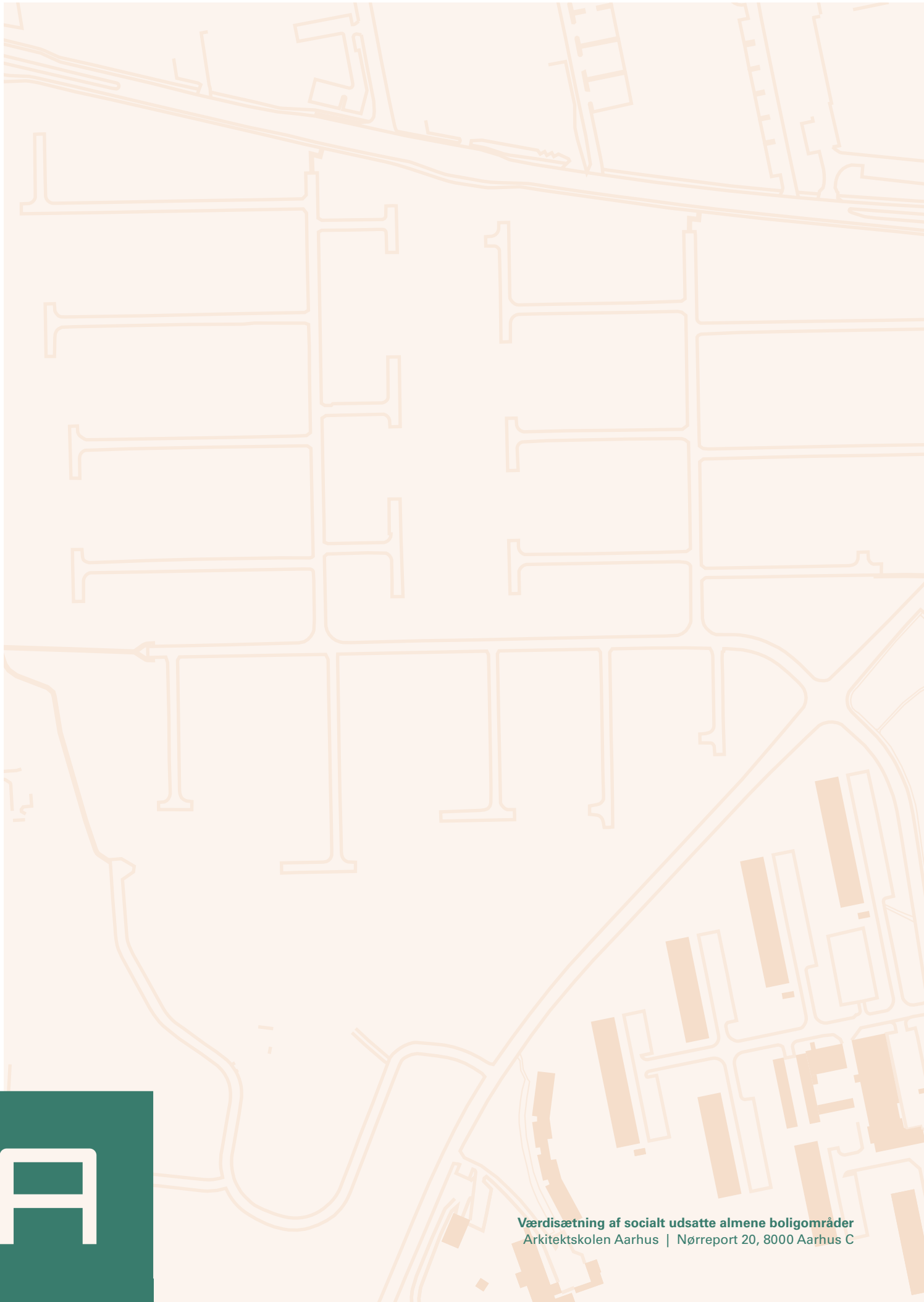

Værdisætning af socialt udsatte almene boligområder
Arkitektskolen Aarhus | Nørreport 20, 8000 Aarhus C